

СИДОРЕНКО-МЕЛЬНИК

Ганна Миколаївна

sidorenko-

melnik.gan@yandex.ua

к.е.н., доцент кафедри
фінансів та банківської
справи, ВНЗ Укоопспілки
«Полтавський університет
економіки і торгівлі»

УДК 336.77:336.711 (477)

КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД ВІДПОВІДНОСТІ МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ ОЦІНЮВАННЯ КРЕДИТНИХ РИЗИКІВ

CRITICAL REVIEW OF CONFORMITY METHODOLOGICAL APPROACHES NATIONAL BANK OF UKRAINE INTERNATIONAL STANDARDS ASSESSMENT OF CREDIT RISK

У статті розглянуто характеристики вітчизняної системи оцінювання кредитних ризиків банками та відповідність її вимогам Базеля II та нормативних документів ЄС. Окреслено шляхи удосконалення та перспективи застосування методичного підходу Національного банку України до рейтингування позичальників.

В статье рассмотрены характеристики отечественной системы оценки кредитных рисков банками и соответствие ее требованиям Базеля II и нормативных документов ЕС. Определены пути совершенствования и перспективы применения методического подхода Национального банка Украины для рейтингования заемщиков.

The article examines the characteristics of the national system of assessment of credit risks by banks and its compliance with the requirements of Basel II and EU regulations. The ways to improve and prospects of the methodological approach of the National Bank of Ukraine to borrowers ranking are defined.

Ключові слова: кредит, кредитний ризик, кредитоспроможність, рейтинг

Ключевые слова: кредит, кредитный риск, кредитоспособность, рейтинг

Key words: credit, credit risk, creditworthiness rating

ВСТУП

Серед всієї сукупності банківських ризиків центральне місце займає кредитний ризик, який виникає в процесі реалізації кредитних відносин і при несприятливому результаті приводить банк до серйозних фінансових втрат. Проблема якісного оцінювання кредитних ризиків та визначення адекватних реаліям сьогодення рейтингів позичальників комерційних банків набуває підвищеної актуальності особливо в умовах трансформації банківської системи України. Методика оцінки кредитних ризиків повинна максимально нівелювати вплив суб'єктивного чинника та комплексно охоплювати та вимірювати вплив факторів, що при аналізі кредитних ризиків формують кінцевий результат. При цьому особливу увагу в процесі управління кредитним ризиком банки повинні звертати на визначення методів оцінки ризику/кредитування за кожною окремою позицією/позичальником та на рівні банку (кредитного портфеля) в цілому.

Проблемі кредитних ризиків присвячені наукові праці А. Герасимовича, І. Бланка, О. Терещенка, В. Голуба, С. Мочерного, О. Дзюблюка, Г. Карчевої, І. Лазепка, А. Мороза, О. Пернарівського, І. Парасій-Вергуленко, А. Пересади, М. Савлука, О. Ковальова, С. Павлюка, І. Чехової, М. Александрової, С.

Маслової та ін. Серед відомих західних авторів особливо значимі праці Дж. Міль, А. Пігу, Дж. Маршалла, Л. Гітмана, Г. Марковіца, П. Роуза, Б. Едварда, Ф. Найт, Ф. Фабоцці та ін.

Основним завданням управління кредитними ризиками є окреслення міри допустимості ризику й прийняття практичного рішення, що спрямоване на розроблення заходів, які дають можливість зменшити вірогідність втрат. Якісне оцінювання кредитоспроможності потенційного позичальника має на меті насамперед максимально знизити ризик неповернення кредиту, що веде до значних втрат для банків і може привести його до банкрутства. Все це робить надзвичайно актуальним забезпечення ефективним інструментарієм, який має значне поширення у економічно розвинених країнах, його удосконалення та адаптування до вітчизняних реалій.

МЕТА РОБОТИ полягає в критичній оцінці набутого досвіду оцінки кредитних ризиків та пошуку напрямів вдосконалення її методичного забезпечення

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методи дослідження базуються на діалектичному методі наукового пізнання та системному підході до оцінювання кредитних ризиків у вітчизняній та міжнародній практиці.

РЕЗУЛЬТАТИ

На державному рівні в Україні декларуються наміри щодо інтеграції до європейського співтовариства, що, в свою чергу, зобов'язує адаптувати вітчизняне законодавство до вимог Європейського Союзу та до вимог стосовно складання фінансової звітності [4].

Базельським комітетом з питань банківського нагляду при Банку міжнародних розрахунків 26 червня 2006 року було прийнято рекомендації у сфері банківського регулювання (Базель II), які зокрема, передбачають регулювання банківського ризику [11]. Для оцінки кредитоспроможності позичальника Базельський комітет рекомендує застосовувати підхід на основі використання внутрішньої рейтингової оцінки, яка базується на системі побудови кредитних рейтингів. Запропонований підхід відрізняється високим рівнем чутливості до кредитного ризику та має мотиваційну спрямованість.

Базовий підхід до оцінки кредитоспроможності позичальників – юридичних осіб, який передбачено

Базелем II та Директивою Європарламенту (Директива 2006/48/ЄС «Про започаткування та здійснення діяльності кредитних установ» [6]), ґрунтується на внутрішніх кредитних рейтингах (internal ratings-based approach, IRB). Ключова вимога зазначених нормативних документів щодо оцінки кредитних ризиків полягає у запровадженні диференційованих підходів до оцінки та класифікації ризиків. Виконання цієї вимоги забезпечується переходом українських банків на рейтингову систему оцінювання позичальників, що є ключовою новацією Національного банку України (рис. 1). При чому банки можуть використовувати зовнішнє та внутрішнє рейтингування, а рейтинги мають покривати весь спектр коефіцієнтів ризику [10]. Стратегія управління ризиком повинна забезпечити поєднання внутрішньобанківської діяльності і механізмів Національного банку України та інших державних структур [1].

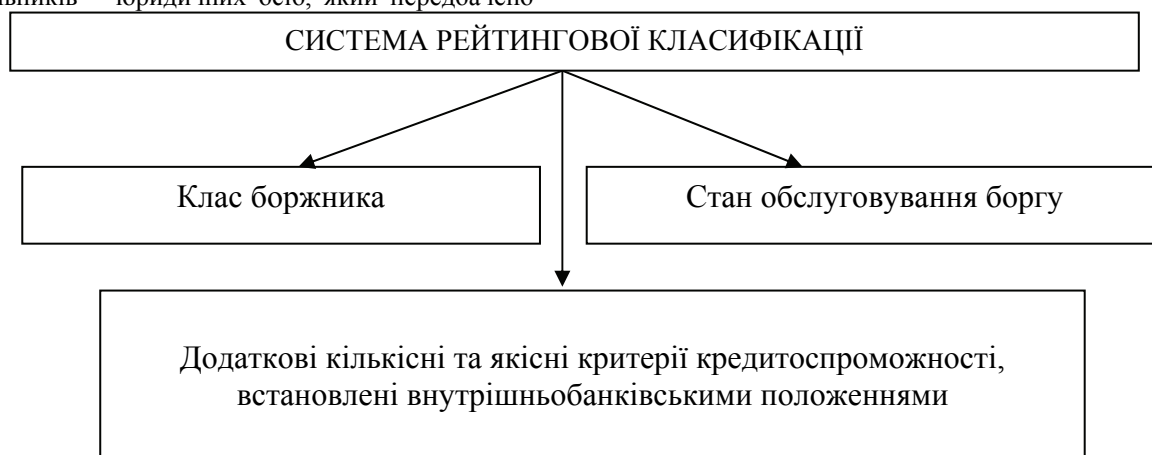

Рис.1 Система рейтингової класифікації комерційних банків України згідно з Положенням «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» від 25.01.2012 № 23 [7]

Сьогодні змінюється філософія рейтингових оцінок: якщо раніше рейтинги використовувалися переважно для порівняльної оцінки кредитоспроможності підприємств у рамках певного сегмента клієнтів, то в сучасних реаліях рейтинг стає інструментом безпосередньої оцінки кредитних ризиків. Рейтингові класи формуються на основі оцінок імовірності дефолту (Probability of Default, PD). Нині та у перспективі рейтинг є і буде найважливішим інструментом управління кредитними ризиками [9].

У теоретичному контексті необхідно розрізнити поняття рейтингу позичальника та рейтингу позики. Обидва ці поняття стосуються кредиту, однак якщо рейтинг позичальника цілком та повністю базується на його конкурентоспроможності, то рейтинг позики враховує додаткові особливості конкретної кредитної угоди, такі як достатність та ліквідність застави, строк кредиту, наявність гарантії та поручительства, тощо. Кредитний рейтинг є умовним вираженням кредитоспроможності позичальника в цілому (рейтинг позичальника) або його окремих боргових

інструментів (рейтинг боргового зобов'язання). Отже, кредитний рейтинг слід трактувати як умовний вираз кредитоспроможності об'єкта рейтингування в цілому та/або його окремого боргового зобов'язання за шкалою кредитних рейтингів. Системи рейтингу кредитів за якістю є важливим інструментом систематичного оцінювання ступеня кредитного ризику при наданні різних видів кредитів. Такі системи створюються українськими банками з метою спростити та полегшити процес прийняття рішення про надання кредитів.

В умовах відсутності сталого законодавства та недосконалості нормативно-правової бази, підвищеного ризику та турбулентності національної економіки зовнішнє рейтингування для переважної більшості підприємств є недоступним, дорогим та недоцільним, відповідно перехід на оцінювання кредитних ризиків за системою внутрішнього рейтингування є цілком виправданим.

Зауважимо, що у міжнародній банківській практиці одним із найпоширеніших підходів до визначення кредитоспроможності позичальника є

рейтингові системи, орієнтовані на врахування як кількісних, так і якісних характеристик клієнта. Такі системи дозволяють визначити кредитоспроможність за допомогою синтезованого показника – рейтингу, вираженого у балах, встановити межі інтервалу його коливань і, залежно від кількості балів, визначити належність позичальника до того чи іншого класу клієнтів за рівнем ризику. Рейтингові системи оцінки передбачають насамперед вибір і обґрунтування системи показників та їх класифікацію за групами. Ці групи ранжуються залежно від їх значущості в оцінці кредитоспроможності клієнта з позицій банку. Тобто одні й ті самі показники можуть мати різну вагомість в оцінці кредитного ризику з погляду різних банків, а також залежно від виду кредиту. У світовій практиці кредитний рейтинг надають спеціалізовані компанії – рейтингові агенції, такі як Standard & Poor, Moody's, Fitch, Duff and Phelps, українське «Кредит-Рейтинг» тощо.

Згідно з частиною 4 додатка 7 Директиви Європарламенту [6] «Рейтингова система» включає всі методи, процеси, заходи контролю, збір даних та інформаційні технології, які забезпечують оцінювання кредитного ризику, віднесення вимог до класів за ступенем кредитного ризику чи до пулів (рейтингів), а також кількісний аналіз дефолту та показників збитку для певних типів вимог (ризикової уражуваності). Саме такі механізми побудови внутрішньобанківських рейтингових систем закладено в Положенні «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями». Нагадаємо, що базовий підхід до оцінки кредитоспроможності, який передбачено Базелем II та Директивою Європарламенту, ґрунтується на внутрішніх кредитних рейтингах (internal ratings-based approach, IRB) [6, 11].

Існує кілька типів систем внутрішньої рейтингової оцінки: системи засновані на аналізі кредитоспроможності позичальника; системи засновані на аналізі конкретних інструментів активних операцій; системи, що поєднують аналіз кредитоспроможності позичальника та аналіз інструментів активних операцій [8]. Слід зазначити, що для застосування IRB-підходу банки мають отримати від наглядових органів відповідний дозвіл. Він надається лише за умови, що компетентний наглядовий орган зробив висновок про те, що системи кредитної установи для управління та створення рейтингу уражуваностей по кредитному ризику є надійними та впровадженими комплексно, а також відповідають таким стандартам:

- рейтингові системи забезпечують обґрунтоване оцінювання та диференціацію ризику, точні та послідовні кількісні оцінки ризику;
- внутрішні рейтинги відіграють важливу роль в управлінні ризиками та процесі прийняття кредитних рішень, у процесі виконання корпоративних функцій управління кредитною установою;
- кредитна установа має відділ контролю кредитних ризиків, який відповідає за її рейтингові системи, а також є незалежним та вільним від небажаного впливу;

– банк збирає та зберігає всю необхідну інформацію для забезпечення ефективної підтримки процесів визначення рівня кредитного ризику та управління ним;

– банк документально обґрунтовує розробку своїх рейтингових систем та їх функціонування, а також оцінює результат діяльності [6].

Окрім зазначених стандартів, до основних принципів побудови рейтингової системи слід віднести: гнучкість; повноту; монотонність (рівномірність зростання чи падіння); точність; об'єктивність; прозорість; регулярність тестування (оцінка якості); використання результатів рейтингування як з метою формування резервів, так і для прийняття рішень щодо видачі кредитів [10]. Таким чином, запровадження рейтингової системи оцінювання кредитоспроможності позичальників та формування резервів під активні кредитні операції передбачає комплексність, належне методичне забезпечення, а також формування бази даних щодо фінансового стану позичальників.

Щодо останньої позиції, якісне рейтингування вимагає формування баз даних, які містять достатній обсяг первинної емпіричної інформації для здійснення аналітичних процедур. Щонайменше три роки банк має використовувати рейтингову систему для оцінки та управління ризиками для того, щоб запровадити IRB-підхід до оцінювання кредитних ризиків та розрахунку достатності власного капіталу, зважаючи на власні оцінки компонентів ризику. Отже, рейтингова система має відповідати мінімальним вимогам щодо об'єктивності та якості, описаним вище стандартам.

Актуальною є потреба у фіксації співвідношення між класами позичальників щодо рівня ризику дефолту, до якого застосовується кожен клас. Також повинні бути чітко прописані критерії, які застосовуються для визначення такого рівня ризику дефолту. Це призведе до згладжування суб'єктивності експертних оцінок, підвищить прозорість методики.

З метою приведення методик оцінки фінансового стану позичальників, зокрема критеріїв оцінки фінансового стану позичальників – юридичних осіб до вимог положень Директиви Європарламенту та Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) щодо оцінки кредитних ризиків, рекомендується трансформувати чинні у банках методики оцінки кредитоспроможності у напрямі запровадження рейтингового оцінювання позичальників.

Згідно з Положенням «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» рейтинговий клас боржника встановлюється шляхом розрахунку інтегрального показника фінансового стану позичальника – юридичної особи. Певному діапазону значень ймовірності дефолту відповідає зафіксований Положенням клас. Класифікація спирається на використання дискримінантного аналізу. Слід відмітити, що саме цей метод є найрозповсюдженішим в міжнародній практиці оцінювання кредитоспроможності потенційних

позичальників [3]. Національним банком України пропонується 18 моделей розрахунку інтегрального показника фінансового стану позичальника – юридичної особи, які кластеризовані за розміром: малі, середні, великі.

Параметри моделі визначаються з урахуванням вагомості та розрядності відповідних фінансових коефіцієнтів, перелік яких містить 11 показників. Досить висока точність оцінок кредитних ризиків забезпечується диференціацією позичальників за 9 групами видів економічної діяльності, розмірністю бізнесу, охопленням характеристик потенційної кредитоспроможності позичальників, до яких входять коефіцієнти заборгованості, прибутковості, фінансової незалежності та платоспроможності.

Отже, маємо відзначити встановлення тісного взаємозв'язку із кількісно-якісною оцінкою галузі господарювання, а також чіткість, логічність, послідовність, повнота і вичерпність вибору методичного інструментарію. Також, слід зазначити, що вагомість впливу фінансових коефіцієнтів, які включені до моделі інтегральної оцінки боржників, що наведені в Положенні «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями», в цілому відповідає європейській практиці оцінки кредитних ризиків.

Запропоновані Положенням параметри щорічно актуалізуються Національним банком України на підставі даних фінансової звітності боржників – юридичних осіб. Виконання цієї вимоги повністю узгоджене з міжнародними стандартами побудови рейтингових моделей оцінки кредитних ризиків.

Залежно від значення інтегрального показника фінансового стану, коефіцієнта покриття боргу та стану обслуговування боргу позичальнику присвоюється певна категорія якості за кредитом, якій відповідає діапазон показника ризику кредитної заборгованості. Певний рівень показника встановлюється банком самостійно за результатами додаткового аналізу якісних критеріїв відповідно до внутрішнього положення з оцінки кредитних ризиків. У цьому документі банки мають враховувати: якість менеджменту боржника; ринки збуту продукції та вплив факторів виробництва; додаткові галузеві ризики суб'єкта господарювання; якість систем контролінгу та корпоративного управління; висновки аудиторів щодо достовірності звітності боржника (за наявності); рейтинги боржника, встановлені міжнародними рейтинговими агентствами; динаміку інтегрального показника фінансового стану щонайменше за три останніх роки; показники консолідованої звітності; іншу об'єктивну інформацію щодо подій та обставин, які можуть вплинути на своєчасність і повноту погашення боргу [9]. У внутрішніх положеннях необхідно також визначити порядок переведення якісних показників у їх кількісні еквіваленти і кількісну диференціацію показника ризику кредиту у межах встановлених діапазонів. Удосконалення потребує традиційний алгоритм формування інтегральної оцінки щодо впливу додаткових (суб'єктивних) факторів на ризик кредитної заборгованості позичальника [2].

У зв'язку з відсутністю єдиної бази даних середньогалузевих, мінімальних і найкращих для конкретної галузі показників реальна оцінка кредитоспроможності підприємства ускладнюється. Відтак необхідним є створення галузевої інформаційної бази, до якої заносилися б значення показників кредитоспроможності підприємств з метою вироблення їхніх оптимальних величин по галузі.

Незалежно від обраного методологічного підходу до формування кількісного показника, за яким проводиться рейтингування, найбільш важливим етапом присвоєння кредитного рейтингу є його якісна інтерпретація – встановлення співвідношення «показник – клас рейтингу». При цьому головним методологічним принципом є уникнення надмірної концентрації в окремих рейтингових групах.

Для перевірки правильності розроблених методик рейтингування необхідно періодично здійснювати оцінку її ефективності, що вимагає формування статистичної бази даних щодо присвоєних рейтингів і фактичних дефолтів [5]. В зарубіжній практиці для цього використовуються такі показники, як профіль акумульованої точності (ПАТ) і коефіцієнт передбачуваної здатності (КПЗ).

Сутність КПЗ полягає в розрахунку інтегрального коефіцієнта на основі порівняння присвоєних рейтингів з кількістю фактичних дефолтів. З цією метою всі позичальники поділяються на дві групи: ті, які виконали свої зобов'язання, і ті, які не виконали. Як правило, зобов'язання вважаються невиконаними, якщо платіж не здійснився протягом 30 днів після встановленого в договорі терміну погашення зобов'язань. Рейтинги суб'єктів господарювання з даних груп порівнюються попарно. В результаті порівняння кожної пари їй присвоюється числове значення $R(ij)$ за таким алгоритмом:

- 1) $R(ij)=1$, якщо початковий рейтинг позичальника (i), який не виконав свої зобов'язання, був гіршим за рейтинг позичальника (j), який виконав свої зобов'язання;
- 2) $R(ij)=0,5$, якщо рейтинги збігаються;
- 3) $R(ij)=0$, якщо початковий рейтинг позичальника (i), який не виконав свої зобов'язання, був кращим за рейтинг позичальника (j), який виконав свої зобов'язання.

Кількість пар, що мають бути порівняні, визначається добутком кількостей позичальників, які не виконали свої зобов'язання, та тих, які виконали свої зобов'язання. Показник КПЗ розраховується за формулою (1):

$$КПЗ = \sum R(ij) / (M \times N), \quad (1)$$

де M – кількість позичальників, які не виконали свої зобов'язання;

N – кількість позичальників, які виконали свої зобов'язання [5].

Рейтингові системи, для яких значення КПЗ перевищує 0,5, можна вважати ефективними, тобто такими, що дають адекватну, достовірну, точну оцінку кредитного рейтингу.

З метою актуалізації параметрів дискримінантних моделей та діапазону значень інтегрального

показника за окремими класами, що передбачено Положенням «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями», банки мають надавати Національному банку України інформацію щодо статистики дефолтів (випадків неповернення кредитів). Статистика дефолтів систематизується у розрізі окремих класів, які присвоєно позичальникам на момент видачі кредиту. Формування таких баз даних забезпечить як об'єктивну оцінку якості рейтингової системи, так і її вдосконалення. З допомогою бюро кредитних історій можливо активізувати процес об'єднання даних про позичальників різних банків, що значно спростить процедуру систематизації необхідного масиву статистичних даних.

Аналіз основних позицій оновленого порядку визначення показника ризику кредиту, наданого юридичній особі, засвідчує, що в цілому Положення «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» відповідає ключовим рекомендаціям щодо оцінки кредитних ризиків, які містяться у Базелі II. З передовою практикою оцінки кредитних ризиків узгоджуються: запровадження рейтингового підходу до класифікації позичальників, використання емпірично сформованої бази даних для побудови моделей, їх актуалізація, число рейтингових класів, склад кількісних показників, що включені до моделі та їх вагомість, а також процес калібрування. Досить суперечливим залишається набуття Національним банком України функції розробки уніфікованої системи рейтингування позичальників для всієї банківської системи. Проте на сучасному етапі, на думку О. Терещенка, такий крок є повністю виправданим [10]. За умов накопичення достатніх баз даних та успішної апробації власних систем рейтингування, з дозволу Національного банку України банки могли б використовувати передбачений Базелем II підхід на основі внутрішніх рейтингів (IRB).

ВИСНОВКИ

Впровадження методичного підходу Національного банку України до оцінки кредитних ризиків повинно забезпечити стандартизацію процесу класифікації позичальників за рівнем кредитного ризику, забезпечити належний рівень об'єктивності оцінок та полегшити процес контролю за їх правильністю. Перехід України на міжнародні стандарти оцінювання кредитоспроможності потенційних позичальників та кредитних ризиків має спиратись на практичне впровадження Положення Національного банку України, що в підсумку повинно забезпечити якісну оцінку кредитоспроможності позичальників та операційних характеристик, диференціацію ризиків, точну та

послідовну кількісну оцінку ризиків, що адаптована до умов ринку, банківських продуктів та практик окремих банків.

Список використаних джерел

1. Гайдаржийська О.М. Напрями удосконалення управління кредитним ризиком / О.М. Гайдаржийська, О.Г. Чернікова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2014. – № 38. – С. 47-50.
2. Дегтяр Н. Особливості врахування додаткових (суб'єктивних) факторів при проведенні оцінки кредитоспроможності позичальника-юридичної особи / Н. Дегтяр, О. Дейнека, І. Боярко // Вісник НБУ. – 2015. – № 4. – С. 71–75.
3. Новоселецький О.М. Моделювання кредитоспроможності юридичних осіб на основі дискримінантного аналізу та нейронних мереж / О.М. Новоселецький, О.В. Якубець. // Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці. – 2014. – № 3. – С. 120-150.
4. Подчесова В.Ю. Регламентация процесу управління кредитним ризиком / В.Ю. Подчесова, Я.М. Замашка // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – С.11-15.
5. Предтеченский А.Н. Коэффициентный анализ в системе кредитных рейтингов заемщиков банка / А.Н. Предтеченский // Банковское дело. – 2005. – № 5. – С. 38-46.
6. Про започаткування та здійснення діяльності кредитних установ [Електронний ресурс] : Директива Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2006/48/ЄС від 14 червня 2006 року. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_862.
7. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 25.01.2012 р. № 23 – – Текст. дані. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>.
8. Смерічевський С. Удосконалення сучасних методик банківського регулювання оцінки кредитоспроможності фізичних осіб / С. Смерічевський // Вісник НБУ. – 2012. – № 2. – С. 28–32.
9. Терещенко О. Нові підходи до оцінки кредитоспроможності позичальників – юридичних осіб / О. Терещенко // Вісник НБУ. – 2012. – № 1. – С. 26-30. 65
10. Терещенко О. Оцінка кредитних ризиків: відповідність новацій НБУ міжнародній практиці / О. Терещенко // Вісник НБУ. – 2012. – № 9. – С. 4-8.
11. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework, 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bis.org/publ/bcbs107.htm>.